

DOMOKOS GYÖRGY – VIDA MÁTÉ

A BUDAPESTI DANTE-KÓDEX NYELVE

1. A KÓDEXRŐL ÁLTALÁBAN

1.1 A KÓDEX TÖRTÉNETE

A budapesti Egyetemi Könyvtár Cod.Ital.1 jelzetű Dante-kódexe (a továbbiakban röviden a Dante-kódex) minden bizonnyal a legrégebbi Dante-művet tartalmazó kézirat Magyarországon. Annyi bizonyos, hogy a budai királyi könyvtárból Konstantinápolyba került. Csak a XIX. század második felében, 1862-ben vizsgálta meg Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre és Kubinyi Ferenc a sztambuli szerájban, majd 1877-ben került vissza hazánkba 34 korvinával együtt II. Abdul-Hamid szultán ajándékként a Krími háborúban nyújtott magyar „segítségért” cserébe. Kutatása csupán a XIX. század utolsó évtizedeiben kezdődhetett meg, s igazán a XX. század első felében csúcsondott ki. Elsőként Karl Witte próbálta meg azonosítani a művet. Miután felismerte a kódex első lapjának hátán található címer fontosságát, egy Wiggert nevű magdeburgi heraldikai szakértőtől kért véleményt, aki az emblémát egy a XIII. században élő nápolyi családnak, az Aquinóknak tulajdonította. Azt sem zárta azonban ki, hogy a címer egy XV. századi családé lenne. A következő leírás a kódexről 1877-ben jelent meg, készítője Csontos János volt. Ő, Wiggert egyik elképzelésével egybevágóan (abból a félreértésből kiindulva, hogy Mátyás-korabeli kötetten van dolga) a XV. század első felére teszi a kódex keletkezésének idejét. Kaposi József is XV. századnak véli a művet, az akkori firenzei Szent Márk Múzeum igazgatójának, Guido Carocchinak segítségével. Utóbbi szerint ugyanis a címer a firenzei Bandini és Baroncelli családokhoz köthető, s mivel Francesco Bandini baráti kapcsolatban állt Bátor Mihály váci püspökkel, így könnyen elképzelhető, hogy Mátyás udvarába is eljutott. Azonban erről az elméletről is kiderült, hogy hibás; Gulyás Pál bebizonyította, hogy a Bandini család egyetlen címere sem egyezett meg a budapesti Dante-kódexben fellelhetővel.¹

¹ BERKOVITS ILONA: Un codice dantesco nella Biblioteca della R. Univ. di Budapest. – Budapest, 1931. – p. 7.

Az igazi áttörést Berkovits Ilona munkássága hozta el, akinek mindmáig elfogadott tézisei választ adnak a kódex történetével kapcsolatos kérdésekre. Szerinte ahhoz, hogy a mű eredetére fény derüljön, mindenekelőtt meg kell vizsgálni annak nyelvezetét, hogy aztán a különböző nyelvi sajátosságokból ki lehessen következtetni a keletkezés helyét és idejét.

Kutatásait tehát nyelvtörténeti síkon kezdte meg, melynek eredményeképpen megállapította, hogy a kódex velencei nyelvjárásban íródott. Ebből arra következtetett, hogy valószínűleg a mű készítője is ugyanabból a városból való. Így nem maradt más hátra, mint a velencei családok címereinek vizsgálata, melynek végén sikerült azonosítania a kódexben található emblémát. Eszerint a kódexet egy bizonyos Emo család készítette. A kódex írásképeinek megvizsgálása révén, először megállapította, hogy a kódex, a korábbi feltételezésekkel szemben, nem XV., hanem XIV. századi. Ugyanezt az időszakot valószínűsítik szerinte a miniatúrák is, akiknek készítőjét két 1342-ben íródott dokumentum díszítőjével azonosítja. Ezen kódexek miniatúráinak stílusát egybevetve a budapestivel megállapítja, hogy egy és ugyanazon személy készítette őket, s hogy nagyjából ugyanabban az évben, tehát 1342-ben. Berkovits véleménye szerint a magyarországi kódex a mester legnagyobb és legszebb munkája, akár a saját műveit, akár az egész XIV. századi olasz miniatúrafestészetet tekintjük.²

A kódex datálásával kapcsolatban azonban érdemes megemlíteni Giorgio Petrocchi nevét is, akit az egyik leghíresebb *Commedia*-kutatóként tartanak számon. Az *Isteni színjáték a régi Vulgata szerint* című munkájának bevezető kötetében egy lábjegyzet erejéig megemlíti a budapesti kódexet is. Mondataiból kitűnik, hogy Berkovits véleményével ellentétben, szerinte a kódex a XIV. század utolsó két évtizedéből származik.³

Berkovits Ilona következtette ki a kódex Magyarországra kerülésének történeti hátterét is. A mű Nagy Lajos király egyik hadjárata során került magyar kézre. A chioggiai csatában (1379) Pietro Emo di Maffio védte Velencét a magyarok és genovaiak alkotta szövetség ellen. Azonban hősiesség helytállása ellenére fogságba esett, majd összesen 20000 dukátért cserébe kiszabadult. A kódexet valószínűleg ekkor szerezte meg

² uo., 9.

³ PETROCCHI, GIORGIO: *La Commedia secondo l'antica vulgata*. Introduzione. – Milano, 1966. – p. 142.

egy magyar nemes, de az is lehetséges, hogy maga Pietro Emo di Maffio adta fogvatartóinak a váltságdíj egy részeként.

A 2000-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen rendezett Dante-konferencia kapcsán Domokos György kezdte meg a kódex kiadatlan szövegeinek leírását és nyelvtörténeti elemzését. Ebbe a munkába kapcsolódott bele 2004-től Vida Máté.

1.2 A KÓDEX FIZIKAI JELLEMZŐINEK LEÍRÁSA

A kézirat piros bőrkötésű, rajta Mátyás király címerével, sarkain pedig fehér félholdak emlékeztetnek a törökországi időkre. A kötés nem az eredeti, mivel Ipolyiék még barna bőrkötésben látták a művet.⁴

A kódex 82 számozott lapból és a végén néhány üres lapból áll. A levelek mérete 32,5–32,7 × 24,2–24,3 cm között váltakozik. A Dante-kódexek között gazdagon illusztrálnak számít, hiszen mintegy 94 kész illusztráció díszíti. Ezen kívül 76 üres képhely, 5 tollrajz és 3 iniciálé van a kéziratban. Ez egyben azt is jelenti, hogy a miniatúrafestő nem fejezte be a munkáját. A művet lapozva valóban feltűnik, hogy csupán a 36. levélig illusztrált, majd néhány tervezett jelenet vázlatos tollrajzát követően már csak üres helyeket találunk, rajtuk a miniatúrafestőnek szánt utasításokkal.

A kódex jelenlegi állapota, az Országos Széchényi Könyvtár Restauráló laboratóriumában eltöltött néhány évnek köszönhetően, jónak mondható. A beavatkozást megelőző időkről az egyik restauráló írt: „Amint arról már említés történt, kódexünk is megszervedte a Törökországba hurcoltatás viszontagságait a budai palota kifosztásakor. A többi kötettel együtt mintegy háromszáz évig hevert a kincstárban, az isztambuli szeráj pincéjében. A nyirkos helyen a pergamen átnedvesedett, penészgombák, baktériumok támadták meg, ennek következtében a levelek deformálódtak, az illusztrációk festékanyaga sok helyen elmosódott, festékrészecskék ragadtak át a szemben lévő oldalakra, a tinta itt-ott elhalványult vagy lepergett. A penész- és baktériumfertőzés következtében a pergamenen sötétlila foltok keletkeztek. Ezek a foltok érdekes módon elkerülték a tintával írott sorokat, így a szöveg jól olvasható...”⁵

⁴ BERKOVITS: i. m.(1. jegyzet). – p. 9-10.

⁵ BEÖTHY-NÉ KOZOCSKA ILDIKÓ: A budapesti Dante-kódex restaurálása. In: Scripta manent. A papír- és könyvrestaurálás műhelyitkai. – Budapest, 1998. – p. 12.

1.3 A KÓDEX TARTALMA

A kódex tartalmával nemigen foglalkoztak eleddig, mindössze kaposi József munkájában olvashatjuk a kihagyott sorok kimutatását, és ezek sommás értékelését (a túl „firenzei” részeket hagyta volna ki a másoló). Az alábbiakban bemutatott olvasatok és a belőlük levont következtetések ezért nem tekinthetők véglegesnek. Küszöbön áll a Szegedi Tudományegyetem Olasz Tanszéke és a Veronai Egyetem együttműködésével megvalósítandó hasonló kiadás megjelenése.

A kódexet nyelvtörténeti szempontból az alábbi szövegekre célszerű tagolni:

A. Az első rész (1r–78v) Dante Alighieri *Isteni színjátékát* tartalmazza, a XIV. századi velencei nyelvjáráshoz igazodó fonetikai, morfológiai jegyekkel. Ha pontosak akarunk lenni, csupán a mű 4/5-ét, mivel, amint azt Berkovits Ilona megállapította, az eredeti 14233 sorból 2463 hiányzik.

SZÖVEGVARIÁNSOK

nel meço del camin di nostra vita
mi retrovai per una selva oscura
chella dirita via era smarita

quante a dir che liera cosa dura
esta selva selvagia aspra e forte
che nel pensier rinova la paura

Inf I,128

QUIVI È LA SUA CITTÀ E IL SUO SEGGIO

quive la sua vitoria e lalto seçio

Purg XI,74

E VIDEMI E CONOBBEMI E CHIAMAVA

e vetemi e conobimi chio parlava

B. A *rubrikák*, azaz az egyes énekek alcímei, amelyeket piros színű tintával különböztetett meg a másoló a többi sortól. Ezeknek fontossága abban rejlik, hogy a másoló saját nyelvének spontán megnyilvánulásait hordozzák magukban. Ez azt jelenti, hogy ezeket a sorokat nem befolyásolja az eredeti nyelvnek, a toszkánnak a hatása, hanem tisztán velencei jellegzetességeket mutatnak.

- 3v Capitolo IIII tracta di çente non batiçada e meteli nome limbo
 4v Capitolo quinto trata de li peccator carnali che la rason sotometen al talento
 5v Capitolo VI trata qui del peccato de la gola et che pena elli anno...
 6v Capitolo VII trata de lavaricia e de la prodigalitate in questo capitolo
 7v Capitolo VIII trata
 8r 9
 9v capitolo X trata dela...
 10v XI
 10v Capitolo XII ...nosen al prosimo...
 11v Capitolo XIII de colloror che olçite per força si medesmi e dal pena
 12r Capitolo XIII trata

C. Hasonló nyelvtörténeti értékkel bírnak a miniatúrafestőnek írt utasítások. Ezek azonban sajnos nehezen olvashatóak: részben törölték őket, részben pedig maguk a miniatúrák takarják el őket. Ez viszont nem jelenti azt, hogy elemzésük lehetetlen lenne, hiszen a mondattöredékek elegendő alapot nyújthatnak egy esetleges vizsgálathoz.

----- KÉSZ MINIATÚRÁK -----		
7r	...duna fontana...	Inf VII
8r	...la tore...e per la... di una...	Inf VIII
8va	virgilio et dante e favela a ...	Inf IX
8vb	... angello...	Inf IX
9v	dante con virglio e ... nela...	Inf X
10r	... una grande...	Inf XI
11r	tri omini nudi... çascun in rose con una cana e cadaun tira un arco da virgilio e dante... una montagna su ...	Inf XII
11v	...dia(volo?)...	
12r	...virgilio...de vederla	
30r	due ançoli in aere e dante in çenochi e virglio favela ai ançoli	Purg II
30v	(o)mini nudi... (t)uti bianci...	

----- TOLLRAJZOK -----

35vb	...una vechia ... modelo	Purg X
36ra	(testa?)	
36rb	... fini ...	
37r	dante... a virglio che in oratione	Purg XII
37v	d e v che favella a a(n)i(m)e che in aere... che ha aile	Purg XIII
37v	d e v che favela chon una anima nuda e femina	Purg XIV
38v	dante e virgilio trova anime che... fumo denso	Purg XV

----- ÜRESEN HAGYOTT HELYEK -----

38v	dante e virglio trova... in fumo e piu che a questi primi favelano a dante e a virgilio	Purg XV
39v	V e D favela a uno agnolo	Purg XVII
41v	D e V favela che a un duxe che li sta inçenoglado avanti...	Purg XXI
42v	un duxe e V e dante che favela a una anima che suso un albore	Purg XXII
42vb	un duxe e Dante e V che favela a anime morte che drite in piedi...	Purg XXIII
43v	anime che se agrida li denti lun con laltro e favela con V econ d econ lo duxe	Purg XXIV
45v	uno agnolo e in aere e favela cu le anime	Purg XXVII
45v	lo duxe... e anima e v torna in dredo...	Purg XXVIII
46r	paradiso deliciarum	Purg XXVIII
46r	<u>marg inf:</u> lo dotore e d trova femna che li da id est conduce	
46v	lo dotore e dante favella con una raina che a molti donçelli in soa chompagna	Purg XXIX
49r	lo do(to)re e d va dredo la don(n)a cheva dredo lo grifoni	Purg XXXII
49v	un grifon che mena via un caro e un aguglia. Ven çoso dun albore e ferise el charro	Purg XXXIII
50r	e ... in conpagna de... e davanti e favela a dante	Purg XXXIII
51v	d e una raina li mostra un vechio nudo che... raçi	Par I
52v	<u>marg inf:</u> d che guarda una raina ... de raçi	
53r	<u>marg inf:</u> una raina e d che favela a una raina che piena de raçi	
60ra	...	
67v	d et la donna coverta di raçi et anime cheva su per una scala in çello	Par XXI
69ra	d cheven de çello et in aere et li raçi del so lo da	

- et lo varda la tera et lo mondo che ie de soto...
Par XXIII
- 74v un fra che predica... dredo al fra e si lo ten perche a possuto...
Par XXIX
- 78r Xpo che corona la v(ergine) m(aria) e ... angeli che
datorno che canta e che sona diversi strumenti
Par XXXII

D. Excipit, vagyis az Isteni színjáték szövegét lezáró két tercina, amelyet a másoló írhatott.

78r

Al nome sia compiute di cholu
ste chantiche che nostro redemptore
chinsu la croçe fu posto per nu

E chila scrite senpre sia inamore
so e de la biata intercedente
ese distante el faça servidore.
Amen.

E. Válogatott bölcs mondások gyűjteménye 7 lapon (79r-82v). Csontos a következő elnevezést adta neki: *Aphorismata e scriptura sacra et e scriptoribus latinis graccisque sumpta et in Italicum idioma traducta*⁶ (a továbbiakban: *Aphorismata*). Ezek a mondások néhány esetben ismeretlen emberektől származnak, a többiben viszont a másoló által megnevezettektől, többek közt Senecától és Catótól. A rész felépítése a következő: dupla hasábos, a bal oldalon latin nyelven, míg a jobb oldalon a másoló nyelvére lefordítva szerepelnek a mondások. Ezek eredetét mindig a lap bal szélén tünteti fel a szerző. Az alábbiakban első ízben adjuk közre e 7 lapnyi latin és középkori venetói volgarében írott szöveg átíratát. A rövidítéseket jelzés nélkül feloldottuk és nem voltunk tekintettel a sortörésekre sem. Ezeket (mintaként) egyedül a 79r oldal átíratában érzékeltettük, a továbbiakban a nyelvészeti megfigyelésekhez elégséges leírást alkalmaztunk.

⁶ DOMOKOS GYÖRGY: Il codice dantesco di Budapest. In: *Verbum* 2001/1. – p.: 217–244, itt: 219.

79r

ex filli Sirac	Ante iudiciu(m) para iustitia(m) et antequam loquaris disce.	Ava(n)ti lo çudisio apresta la çustisia (et) ava(n)ti che tu par/lis inprendi.
Salomon	Qui prius loquitur qua(m) discat ad co(n)t(em)ptum (et) / irrisiõnem properat.	Chi parla avanti chelinprenda si se afraza a di /sprisiameto.
Salomon	Qui dilligit doctrinam dilligit scientiam. / Qui autem odit increpacionem insipies. est.	Quelo che ama la dotrina ama la scientia et que/lo chinodia la repression sie mato.
Et alibi	A ^c cipite disciplinam mea(m) (et) no(n) peccuniam. / Doctrinam magis quam auru(m) elligite.	Tole la mia disciplina e no pecunia./ Elege la dotrina plu cha oro.
Alibi	Qui altam facit domu(m) suam querit ruinam (et) qui / evitat discere inridet in mala. doctrina eni(m) bona(m) / dabit gratiam.	quelo che fase la soa chasa alta si demanda ruina / e quel che sciva de i(n)prender chaçera en li mali. P(er) / certo la dotrina bona da bona gracia.
Alibi	Cor prudens possidebit scie(n)tiã et auris sapientum / querit doctrina(m).	Lo cor savio posedera la scientia (et) la regla / del savio dema(n)da dotrina.
Alibi	Ne cesses fillii audire doctrinam. Nec ignores / sermones scientie.	O figliol no cesar audir la dotrina. ne no me / nescurar le parole de scientia.
alibi	Ingrediatur cor tuu(m) in doctrina(m). Et aures tue / ad verba scientie.	Otu figliol lo tuo cor si entri ala dotrina e le / tue regle ale parole de scientia.
filli Sirac	Filli aiuventute tua excipe doctrina(m) et usque ad / chanos invenires sapientiam.	O tu figlolo revevi la dotrina da la tua çove(n)tude / (et) achateras sapie(n)tia da chi a li chaveli chanudi.
Alibi	Doctrinam oris audite fillii et qui custodierit illam / no(n) peribit labiis suis nec schandaliçabitur in / operibus iniquissimis.	O figloli audi la dotrina de la bocha echi uardera / en li soi lauri no(n) perira ne no se schandaliçera / in le malvasisime ovre.
quidam sapiens	Cum sine doctrina nil proficiat medicina. nec sine / doctrina fugiat lepus ore chanina. nec sine doc / trina pupe(m) ferat unda marina. nec sine doctrina / panem det trita farina. audi doctrinam si vis vita / re ruinam.	Co(n) ço sia co(n?)sa che la medesina nie(n)te se(n)ça dot ^r ina. ne / lo levor sca(m)pi de la bocha de li chani se(n)ça dot ^r ina. ne / la o(n)da del mare ^{no} porte la nave senza dotrina. ne / la trida farina no(n) dia del pan senza dotrina. Au / di la dotrina stu voi scivar la ruyna.
sapiens	et si pede(m) in sepulchro habere(m), adhuc q(uo)d discere	Sio avese lo pe i(n) la sepultura a(n)cor voria i(m)prende.

in lege	velem.	
Et Alibi	Discendo ne defeceris. idem eni(m) debet e(ss)e finis / discendi et vivendi.	No mancar dinprendre. un medesimo fin de / eser denprendre e de viver.
Cato	instrue preceptis animu(m) ne discere cesses. nam / sine doctrina vita est quasi mortis ymago.	Amaistra el tuo a(n)i(m)o de coma(n)dame(n)ti ne no cesar / de(n)pre(n)der. perço che la vita seça doct ^r ina e com una imagen / de morte.
Alibi	Cu(m) tibi co(n)tingerit studio cosnoscere multa. Fac discas multa (et) vita nescire doceri.	Qua(n)do el tavnua a conoser molte cose p(er) lo stu / dio fa chetu i(m)pre(n)di multa esciva ti no saver fir / amaistrato
Alibi	Discere ne cesses cura sapientia crescit. / Rara datur longo. prudentia t(em)p(or)is usu.	No cesar di(m)pre(n)dre la sapie(n)tia crese p(er) pe(n)siero. rara sa / pie(n)tia fi dada en longo uso de tempo.
Alibi	Disce si a doctis indoctos i pe (?) doceto. / propaga(n)da (et) eni(m) est rer(um) doctrina bonaru(m).	Enprendi dali amaistradi etu amaistrara li no am / aistradi. p(er)ço che la doct ^r ina de le bone cose e da fir / repagaa.
Martialis	Disce(n)di modus est du(m) te nescire videbis. disce / s(ed?) asidue disce s(ed?) ut sapias. Multa parum prodest / que mox amittitur esca. bos quibus est pastus / ruma hec eadem.	Colu che amaistra altri amaistra si medesimo. o(n)de / enpre(n)di cotidiana me(n)te ma e(n)pre(n)di si che tu fi sa / vio. lo mançar lo qual se mete fora çova molto po / cho. lo bo rumega a(l?)le cose onde le pasuto.
Seneca	Dediscis si nichil discis.	Tu desprendi si tu no(n) inprendis.

79v

(qui)dam prophetas	...non petitur omni tempore... manebit	Quelu che in breve tempo no sostiene per vergogna la disciplina en ugne tempo permagnira in vergogna...
(q)uidam sapiens	...vestigare...reperiri...	Qualunquana se vergognora...
(c)asiodorus	Semper grave est de doctrina loqui cum peritis	Sempre a grao se a li amaistradi favelar de la dotrina
(c)ato	Neque nesciens pudeat te velle doceri. Scire aliquid laus est culpa est nil discere velle	No te vergnognar voler fir amaistrar quele cose che tu no sas saver alguna cosa e lolto e colpa si no voler enprendre

Plato	Mallo enim alliena prudenter adiscere quam mea prudenter ignorare	Eo volio plu voluntier inprender vergonçosa mente che no saver le me vergonçosa mente
Salomon	Sicut urbes pares est sine murarum habitu ita vir qui non potest in loquendo choibere spiritum suum	Si cum la çitae seando averta sença circondamento de muri cotal se lo homo che no o constrençer lo suo spirito in parlar
Idem salomon	Qui custodit os suum custodit animam suam, qui autem consideratus est ad loquendum sentit mala	Quelu che varda la soa bocha varda lanima sua e quelu che se inconsiderato en parlar sente li mali
Propheta	... circumstantie labiis meis	Ni ti custodia a lamia bocha cluso de circumstantia a li mei lavri
Filli Sirac	Sicut tibi intellectus responde primo sin autem manus tua super os tuum ne capiaris in verbo disciplinato et confundaris.	Se intendimento seati respondi a lo primo et altra mentre la ... man sea su la tua bocha. A ço che tu no fi preso in parole endisciplinate ... confunduo
Alibi	Aurum et argentum confla in verbis tuis. Facito stare... ori tuo rectos. Et atende ne forti labaris in lingua et cadas in conspectu insidiatum tibi et sit casus tuus insanabilis in mortem.	Monda lo tuo oro el tuo argento e a staela a le tue parole e driti firmi a la tua bocha. Et atendi che tu no descoris per aventura in la lengua e caçi in lo cospeto de li insidiatori toi e lo tuo cadimento sia no sanevel in morte.
Sapiens -Prv 18,21 -	Mors et vita in manibus lingue	La morte e la vita en le man de la lengua.
	Verbosa lingua iudicium malicie est.	La plaidese lengua se iudicio de malicia.
Et alibi proverbium	Non habet os lingua si frangit dorsa maligna.	La lengua non a oso ma sa romper lo doso.
Senecha	Cotidiana fornax nostra	La nostra lingua se cotidiana

	est lingua.	fornase.
Cato	Virtutem primam puto copescere linguam. Proximus ille deo est qui sit ratione tacere.	Eo penso che premera vertude constringer la lingua. Colu che sa taser per rasone e proximam a miser domenedio.
Beatus Jacobi in epistula sua - Giac 3,7 -	Natura bestiarum et volucrum et ceterorum domat et domita sunt a natura humana. Linguam autem suam nemo domare potest.	La natura de le bestie e de li serpenta e de li oseli e de le altre cose fi domae e stae domae da la humana natura ma la lengua sua nesun hom po domar
Verba Domini	Sit sermo vester est est non non quod amplius est a malo est	La parola vostra sea e e no no e quella cosa che plu se de male
Salomon - Prv 6, 16- 17.a,18.a,19 .a, -	Sex sunt que odit dominus et septimum detestatur anima eius oculus sublimes linguam mendacem. Cor machinas cogitationes pravas preferentem mendacem testem falacem ad currendum in malum. Et manus veloces ad efundendum sanguinem. Et seminantem inter fratrum discordiam.	Sei se le chose che inodia lo signor e la septima desplase a la sua anima. Li ogli alteri. La lengua bosadra. Lo chor chenpensa malvasi pensieri. Quelui che preferese bosie. Lo falso testimonio. Li pei viaçi a corer en male. E le man viaçe a spander sangue e quelu che fomenta discordia en li frari.
Ecclesiastic us - Sir 20,27 -	Pocius diligendus est fur quia asiduus in mendatio	Lo ladro se plu da fir amato che collui che se uso en le bosie
Quidam	Acquiesce veritatis sive a te prolate sive tibi oblate.	Consenti a la veritate o dita da ti o a ti dita da altri.
Casiodorus	Pessima consuetudo est despicere veritatem.	Malvasia usança se a despresiar la veritate.

80r

?	Bonum est ... nisi ibi aliquid inmiscet ad usu	Quel ben se verasio onde no fi ... contrario
---	---	---

?	Ante omnia opera tua verbum verax precedat et ante omne actum consilium stabile	La veraxia parola ... avante tute le tue ovre e stabel consilio vada avanti tuti li toi fati
Salomon	Duo ...deneges michi antequam mori ac vanitatem et verba mendacia longe fac a me	Eo te pregado che tu me denegi doe cose avanti chio mora ço se vanitade o parole de bosia fa lonçi da me
Senecha	Dictum cuius non habet ius iurandi pondus. Suus quoque ius iurandi vile est.	Lo dito del omo che non a encargo... Eciam dio lencarego del sagra fo se vilemento
Quidam sapiens	Levis est responsio ubi veritas est administratio	La leve respension se lose la administracion de verita
Quidam ?	Non multum laborat qui falsitatem veritatis alegatione selidit. Vir illo queriutur non laborat.	Colu che se lude la falsitade
Propheta	Proibe linguam tuam a malo et labia tua non loquantur dolum	Veda la lingua tua da male e li lavri tuoi che non parli engano
Beatus Petrus	Qui enim vult vitam dilligere et videre dies bonos coeiteat linguam sua a malo et labia sua ne loquitur dolum. Declinet a malo et faciat bonum. Inquirat pacem et sequatur eam. Quia oculi domini super iustos et aures eius in preces eorum, vultus autem domini super facientes mala.	Quel che vol amar vita e veder li di boi constrença la sua lengua dal male e li soi lavri chi non parli engano, savi lo mal e faça lo ben. Cerchi la paçe e segua quella perço che li ogli del signor se sovra li iusti e le sue regle en li pregi de quelli ma li volti del signor sovra queli che fa li mali.
Jhs Filli Sirac	Tibibie et psalterui suavem facuit melodiam super omiam lingua suavis	La tibia e o psalterio fa suave dolçeça ma sovra tute la lingua suave

Alibi	Verbum dulce multiplicat amicos et mittigat inimicos	La parola dolce multiplica i amisi e humillia i inimisi
Alibi	Favus (?) melis verba composita dulcedo anime et sanitas os suum	Le parole componude se dolçeça de miele dolçeça de l anima sanidade dele sue osse
Quidam sapiens	Principium amicicie est bene loqui male dicere verum exordium inimicie	Cominçamento damistade se palar ben. Parlar male e principio e cominçamento de nimistade
?	Egotat et nutrit concordia dulcis amorem.	Lo dolce parlar comove e noriga lamore
Senecha	Quicqd benedixit dictum abullo in eum est.	Quela cosa che se ben dita dalcun se in colui medemo
Sapiens	Responsio mollis frangit iram, quoquem sermo durus scuscitat furorem.	La molle responsion speça l ira la parola dua comove el furore
Seneca	Sermo quoque tuus non sit inanis sed ut consoletur aut doceat aut precipiat aut moneatur	La tua parola non sia van ma aço chel i dia consolation o ela amaistre o ela comandi o ela amonisca
Seneca	Sermones tue sine dente sint. Jochi sine utilitate. Risus sine chachino. Vox sine clamore. Incessus sine tumultu. Quies sine desidia et cum ab alliis luditur tu sci aliquid excogitabis honestum	Le tue parole sea seça denti. Li toi çogi sença utilidade. Lo tuo riso sença sgrignimento. La tua voçe sença cridamento. Lo tuo odimento sença resomento e quando da li altri ven çugado tu penserai qualche cosa o de santita o de honesta
Apostolus	Turpia colloquia bonos mores corrumpunt	Li soçi parlari corrumpe li bon costumi.
Seneca	A verbis quoque turpibus abstinete quia licentia eorum imprudentiam nutrit.	Retiente da le soçe parole perço che la liçentia de quelle noriga mateça.
Esus Filii Sirac	homo assuetus in verbis inserii (?) omnibus	L omo usato in parole de reproça... la sua vita no fira amaistrada

	diebus vite sue non erudictus	
Socrates	Quod facere turpe est nec dicere honestum puto	Quella cosa che se soça da fare eo penso che non sia honesta a dire.

80v

Quidam	non solum oculos castos habere convenit sed linguam	tu non di aver solamente i ogli casti ma etiandio te conven aver anche la lingua
Beatis Jacobi	Esto velox ad audire tardus vero ad loquendum et tardus ad iram.	sis viaço ad aldire ma tardo a parlar e tardo al ira
Salomon	quis prius respondet quam audiat stultum se esse demonstrat et derisione dignum	quelui che risponde avanti che lauda mostra si eser mato e degno di confusion
Et alibi	hominum velocem ad loquendum stultitiam magis magis sperada est qualm illius correctio	a tu veççuto homo viaço a parlar mateça se plu da fir sperada de lui cha correction
Quidam phs	frequentius quam linguam	somançasi intanto che tu aldis ço che tu parlis usa avanti de regle cha de lengua
Quidam	ne operes respondere donec fuerit finis interrogationis	no te afreçar de respondre domentre che la fin no sera ala interrogation
Quidam sapiens	serva silentium donec tibi loqui fuerit necessus	serva lo silentio domentre chel tavra mestier parlar
Seneca	magna res est vocis et silentii temperamentum	gran cosa el temperamento de la voxe e del silencio
Casiodorus	nec est regalis perculdubio virtus tardius in verba perrumpere et cellerius necessaria	sença dubio questa se regal vertude enrunper (?) tardi en le parole e viaçamente sentir le bisognevel cose

	sentire	
Salomon	tempus loquendi et tempus tacendi	temp e da parlar e temp e da tasere
Beatus Paulus	Sermo vester sit semper in gratiam sale conditus ut siatis que vos oporteat unicuique respondere	La vostra parola sea senpre en gracia conçato da sale a ço che voi sapie che ve bisogno a respondre a çascaduno
Alibi	Optimum iudicem extimo qui cito intelligit et tarde iudicat.	Eo penso eser quel perfeto çudese che tosto intende e tardi çudega
Quidam	ad penitendum peroperat quis cito iudicat. mora omnis (?) odio est si sapientem facit.	Quel che çudega tosto fa freça ad impentire. Ugnade morança e e noiosa ma ella fa savio
Ihs Filli Sirac	de ea re que no te molestat non certaveris	No tençonar de quella cosa che no te greva
Cato	alterius dictum aut factum ne carpservis unquam. Exemplo simili ne te dendeat (?) alter.	no reponderai el dito ne'l fato daltri aço che altri no besi ti (?) cum semiglante exemplo
Quidam Phs	nimis alternando veritas amittitur	tropo temçonando la verita ven perdua
Yeronimus	tacere qui nescit nescit loqui	Chi no sa taser no sa parlar
Salomon	stultus si tacuerit sapiens reputatur	El mato eciamdio sel tase fi tignu savio
Seneca	taces plerumque de spectibillis videtur et si cum lingua nobillitat, semper remanet in honore	lomo tasevel spese fiade par desprisievele e se la lingua lo nobilita sempre reman in honore
Cato	nam nulli tacere nocet sed nocet esse locutum	A nesun no nose aver tasuto ma nose aver parlato

Quidam Phs	si dicere metuas unde peniteas (?) melius est non quam sic	se tu temi de dir onde tu te debi enpentire meio se no chasi
Quidam...	Gloriosus est tacendo iniurias fugere quam respondendo superare	Plu gloriosa cosa se fuçir la ençuria tasando cha vincer respondando
In libro de sumo bono	in multa loquino non deest peccatum	A dir molte parole no mancha peccato
Salomon	multas ... secuntur sompnia et in multis... invenitur stulticia.	Molti pensieri segue li sonni et en molte parole se trova la mateça
Alibi	... abundantia. ubi autem scit... frequenter egestat	perço che in ogra ogra sera abundantia ma o sera molte parole la fera ferviere mentre povertade ???
Pamfillius	non... taceas nec verba supeflua dicas	No tase tropo ne no dir parole superflue

81r

Seneca	Quem admodum... modestiorum convenit ita ...	Cossi... cosi la oraçion...
Alibi	Inperiturun consuetudo vociferar a longe	Usança deviata se cridar da longi
Jesus Filli Sirac	Qui sophistic loquitur odibillis est omni re defraudalatur (?)	Chi parla sophisticamente se odioso... nado ogni cosa
Sapiens	Sanctius est mutum esse quam que nemo intelligat dicere	Plu sancta cosa se eser muto que dir que nesun intenda
Ier.	Nichil interest neget quis an taceat interrogatus an obscure respondeat ut incertum dimittat interrogantem	Nesuna diferentia se fra quel che demanda o el nega o el tasa o el responde oscuro mentre el lasa lo domandar no certo
Beatus Paulus	neque murmuravitis si quidam murmuraverant et	No murmurar sicom arquati a murmurando e peri lo esterminador

	perierunt ab exterminatore	
Salomon	custodite vos a murmuratione que nichil prodest quomodo responsum obscurum in vanum non abiit	Guardeve da la murumuraçion che non çova niente perço che lo scuro resposo no mor invano
Salomon	Cuntis sermonibus qui dicuntur ne acomodes cor tuum ne forte audiad servum tuum maledicentem tibi. Sit enim tua conscientia quia tu crevro (?) maledixisti alliis.	No aprestar lo cor to a tute le parole che fi dite ne per aventura tu aldi lo to servo maldigando che la to conscientia sa che tu ai speso mal dito ad altri
Seneca	claudente sunt aures malis vocibus	Le regle se vol serar a le rie parole
Cato	Cum recte vivas ne cures verba malorum	Con ço sia cosa che tu vivi drita mentre no curar de le parole direi chel noe de nostro arbitrio che çascadun parle
Casiodorus	Ad omnia redditur humilis qui doctrina inbuit (?) celestis	Quel fi renduto humele in tute cose lo qual emple la celestial doctrina
Iterum	Semper bene geritur si celestis metus humanis moribus apponitur (?)	Senpre ven fato ben se la celestial paura fi mesa en li humani costumi
Dominus in Evangelio	Dilige dominum deum tuum ex toto corde tuo et tota anima tua et proximum tuum sicut te ipsum	Ameras lo signor tuo Dio con tuto lo cor tuo e con tuta l anima tua el primo tuo si con te en se stesso
XhS	Nemo potest venire ad me nisi pater meus traxerit illum ..audi per gratiam ad mei amorem	Nesun po vegnir da me se lo mio pare no lo tra. Entendi per gracia a lo mio amore

Apostol	Deus qui fecit mundum et omnia que in eo sunt hic dominus est celi et terre et nullo indigens. Creavit omnia et omnia spirat. Fecitque de uno omnes homines habitare super universa facie terre.	Dio che fe lo mondo e tute le cose che se en ello e quel e signor del cielo e de la tera e de alguna cosa e non e besognevele. Crea tute cose et a tute da sua vita. E fe duno homo tuti li homini habitar sopra tuta la faça de la tera
Dns	Eo dilligentes me dilligo	Eo amo quelli che amano me
Apls	Scimus autem quum dilligentibus deo omnia chooperantur in bonum	Nui savemo che a quelli chaman dio tute le cose fi ovrade in ben
Ysaias	Quod occullus non vidit nec audivit nec in cor hominis ascendit que preparavit deus hiis qui dilligunt eum	Quel che oglo non vede ne regola ne in cor domo no entra quelle cose che dio a prestade a quelli che l amano
	Quod amor dei acquiritur per fidem	-----
Apls	Sperandarum substantia rerum augmentum non apparentur acquiritur amor et dilectio dei	Substancia de sperar le cose acresemento fa quista no fi acatado da parenti l amor e la dileccion de dio
Apls	Sancti per fidem vincerunt regna operati sut iusticiam adepti sunt ... obscuraverunt ora leonum ?	Li santi per la fe avendo li regni a ovrado la çustixia a trovado la repromixion a serado le boche (de) ?

81v

?	? et erba... resurrectione... suos	? lioni et... li morti suoi de resuretion
?	(Fides) est religionis infime fundamentum ...	La fe se fundamento de sascuna religione (...) de caritade aiutorio

		<p>damore questa (...) de conferma. La castidade adorna la dignidade risplende en li santi en li çoveni florisce et ili cresudo apare. Ella governa li feri mançaporta li (...) di guarda tuti li officij. En li poveri la se fe aceta belle. En lo richo la se honesta. La fe serva le amistade conçoçe le compagne. Comenda le arte. Nesun despresia, nesun refuda a nesun ven a men se no a chi ven meno a lei. La fe serva li comandamenti e quelì sostiene. Serva le cose prometude. La fe fa li homini familiari a Dio e constituise li amisi a Dio.</p>
Seneca	Fides sanctissimum bonum humani petoris est que nulla necessit vie ad fallendum cogitur nullo corrumpitur premio	La fe se santissimo ben de human pieto la qual per nesuna necessitate fi costreta a falare per nesun guidardon fi corota.
Tulius	Neque potest esse fidum	La fe firmamento de stabilidade e de constantia de quel che nui avemo inlanemo en la multiplicado ençeño che se tortuoso no po eser fedele
Beatus Petrus	Vos autem coram dem? Subinferentes ministrare fide	Vi sotometando avinchana cura e la vostra fe vertude en la vertude. Scientia in la scientia,astinentia en la astinentia pietade en la pietade amor de fraternidade en l amor de fraternidade caridade.
Apostol	Inpossibile est sine fide alique placere deo	imposibel cosa se lomo sença fe poser plasere a dio
Beatus Johannes	Hec est victoria qui vincit mundum: fides nostra	questa se la vitoria che vençe lo mondo, la nostra fe
Apls	justus autem ex fide	Lo çusto vive per la fe.

	vivit.	
Apls	Fides sine operibus morta est	La fe çeça leovre se morta.
Quidam sapiens	... quam fides	Eo volio plu voluntiera la prosperitia manchar che la fe.
Quidam sapiens	... non est relictum	Om perde la fe nona negota çoche ello se definda
Beatus Jacobus	... postulet adeo...	Se algun de vui abesogna de sapientia demandi da Dio che la da a tuti abondevemente e no fa freçi et ella ge fira dada ma demandi niente dubitando. En la fe che collui che dubita se simillianta a londa del mare la qual datuendo ven menadaa plegada et incercha portada. Adoncha quel hom non pensi che receva alguna cosa dal Signore laoe doplamente alaino e inconstante in tute le sue cose.

82r

?	Conforta me rex sanctorum... da sermonem rectum et bene sonantum et os mea ut placeat eloqui mei in conspectu principis. Et sciam quod acceptum sit coram te omni tempore	Confortame re de li santi che nem (?) lo principa e da parola dreta et bene sonante in la bocha mia a ço che lo plaqua lo mio parlare in cospecto del principio. Et chio sapia quello che sia acceptada vanti ti ogni tempo.
?	Qui prior est in tempore pocior est in iure	Chie primero in tempo sie pur in rason
?	Quod non es non esse velisquod es esse fateris.	No voler eser quel che tu none e quel che tu e confessa.
?	Est male quod non est qui finit esse quod est.	Mala cosa e a confesar quel che lon none perchel perde quel che le.

2. A KÓDEX NYELVE

2.1. AZ ÍRÁS

A kódex általános írásképe még gótikus, a hevenyészve odavetett sorok (a miniátornak szánt íránymutatások) a *mercantesca* irányába mutatnak. A helyesírási normák még ebben az időszakban egyáltalán nem léteznek, tehát a grafémák használata jelentős ingadozást mutat (pl a veláris és palatális hangok megkülönböztetése, a nazálisok kiírása, stb. terén). Ráadásul a kódex szövegének A részében a toszkán, az E részben a latin eredeti is befolyásolja a nyelvhasználatot. Ezért az egyes jelenségek vizsgálatánál külön kell ügyelnünk ezek interferenciáira.

Az írásjelek között jó néhány, a mai olasz írásban meg nem található elem található. A legszembeütőbb talán a *ç* graféma, amely a mai velencei nyelvjárásban (és feltételezhetően a XIV. századi nyelvéllapotban is) körülbelül a [d] hangnak felelhet meg, azaz egy interdentális frikatíva. Olyan szavakban találkozhatunk ezzel a grafémával, mint például *çũto* (<IUNCTUS) (1r), *meço* (<MEDIUM) (1r), *ça* (<IAM) (1r), *leçiera* (<LEVIARIUM) (1r), *lonçi* (<LONGUS) (80r). Látható, hogy ez a hang többféle latin hangra megy vissza, azaz neutralizáció megy végbe.⁷

A másoló természetesen használja a rövidítés eszközeit: a nazálisokat sokszor a magánhangzók fölé húzott *tractus*-szal jelöli, egyes gyakori hangzócsoportokat (*per*, *pro*, *con*, stb.) a kor szokásának megfelelően ír.

Ugyancsak a kor szokásának megfelelő a *scriptio continua*, vagyis a hangsúlytalan szavak egybeírása az előtte vagy utána következő szóval. Ilyenek például az *eforte* (1r), *vho* (1r), *comio* (1r), *dun* (1r).

2.2. FONETIKAI MEGFIGYELÉSEK

A magánhangzók rendszerével kapcsolatban szembeötlő az a jellegzetesség, hogy (az észak-olasz dialektusokra általában is jellemző módon) a szó végén kevés kivétellel csak az 'a' hangot találjuk meg. Ez azt jelenti, hogy a vulgáris latin számos -u és -e végződése is lekopott pl: *pan* (<PANEM) (79r), *com* (<QUOMODO) (79r), *fin* (<FINEM) (79r), *repreñsion* (<REPREHENSIONEM) (79r).

⁷ STUSSI, A. (a.c. di): Testi veneziani del Duecento e dei primi del Trecento. – Pisa, 1965. – p. XXV.

A magánhangzóknál maradva jellemezheti a nyelvhasználatot a középső nyelvállású *o* és *e* diftongálódásának elmaradása: *sostene* (<SUBSTINERE) (79v), *fora* (<FORIS) (79r).

A mássalhangzókat érintő fontos jelenség az észak-olasz nyelvjárásokban a degemináció, a latin kettőzött mássalhangzók rövidülése. Sokszor itt is másodlagos rövidülésről van szó, vagyis a latin gyökben még két különböző mássalhangzót találunk, amelyeknek az asszimilációja rövidüléssel kapcsolódik egybe. Példák: *fato* (<FACTUM) (80v), *quelo* (<ECCUM ILLUM) (79r), *camī* (<*CAMMINUM) (1r), *dirita* (<DIRICTAM) (1r).

A venetói dialektusok egyik archaikus jellemzője a *pl*, *cl*, *bl*, *fl* hangzócsoportok megőrzése. Ennek példáit is megtalálhatjuk szövegünkben: *plu* (<PLUS) (79r), *cluso* (<CLUDERE) (79v), *exemplo* (<EXEMPLUM) (80v), *desplase* (<*DISPLACERE) (79v), *plasere* (<PLACERE) (81v), *plegada* (<PIEGATUM) (81v).⁸

Az észak-olasz nyelvjárásokban az intervokális, azaz két magánhangzó közötti helyzetben a zöngétlen mássalhangzók zöngésednek. Ez a zöngésedés írásban is jelölt az óvelencei nyelvjárásban is, azaz a [t] és [k] mássalhangzók intervokális helyzetbe kerülnek, úgy azokat a nekik megfelelő zöngés párjuk- [d] és [g]-helyettesíti mind kiejtésben, mind pedig írásban. Például: *perigolosa* (<PERICULUM,) (1r), *amaistradi* (<AB MAGISTRATUS,) (79r), *çoventude* (<IUVENTUTEM, (79r), *trida* (<TRITARE,) (79r). Itt kell említést tennünk a klasszikus latin [k] hang fejlődéséről is az elöl képzett magánhangzók előtt. Első lépésben ez [ts] hanggá palatalizálódik (s innen a toszkánban és így az olaszban [tʃ] hanggá), míg északon az [s] hang a normális hangfejlődés („második palatalizáció”) útja. Így hát nem megelpőek az alábbi példák: *amisi* (<AMICI) (80r), *enimisi* (<INIMICUM) (80r), *casione* (<OCCASIONEM) (1r), *stasione* (<STATIONEM) (1r), *rasone* (<RATIONEM) (79v), *çustisia* (<IUSTITIAM) (79r).

Az intervokális helyzetben található zöngés mássalhangzó másodlagosan tovább gyöngülhet, illetve ki is eshet. Erre is számos példát találunk a szövegben: *çitae* (<CIVITATEM) (79v), *stae* (<AESTATEM) (79v), *perdua* (<PERDUTAM) (80v), *confonduo* (<CONFONDUTUM) (79v).⁹

⁸ Vö.: STUSSI: i.m. (7. jegyzet). – p. LI., TEKAVČIĆ, P.: *Grammatica storica dell'italiano*. Vol. I-II. – Bologna, 1982. – p. 280-81.

⁹ Vö.: STUSSI: i.m. (7. jegyzet). – p. XXXVI.

2.3 ALAKTANI MEGFIGYELÉSEK

Elsőként a határozott névelő formáit tekintjük át. Ezek egyes számban hímnemben : *il, el, l, lo* (az *il* formát a másoló csak az eredetileg toszkán nyelvjárásban írott Isteni Színjáték szövegében használja), nőnemben pedig *la* és *l*, többes számban hímnemben *li*, nőnemben pedig *le*.¹⁰ Érdekes módon a másoló nem írta mindenütt egybe a határozott névelőket az őket megelőző prepozíciókkal: *en li mali* (79r), *in le malvasissime ovre* (79r), *in la sepultura* (79r), *da la tua çoventude* (79r). A határozatlan névelő alakjai *un* és *una*, bár a spontán írás során (a miniátronak szánt utasításban) egy helyen az *uno* alakkal is találkozunk: *uno agnolo* (39v).

A hímnemű főneveket végződésük szerint négy csoportban oszthatjuk: *-o, -e*, mássalhangzó és *-a* végződésűek, pl. *sprisiamento* (79r), *mare* (79r), *levor* (79r) illetve a görög eredetű *pianeta* (1r), s a többes szám jele általánosan az *-i*. Nőnemben az egyes számú *-a* illetve *-e* végzéseknek *-e* illetve *-I* felel meg, nem meglepő módon. A melléknevek végződése sem tartalmaz különlegességeket.

A határozószók képzésében két végződést találunk. A Stussi tanulmánya szerint általánosabb, analogiás *-mentre* képző mellett: *oscuro mentre* (81r), *drita mentre* (81r); szép számmal bukkannak fel a latinhoz közelebb álló *-mente* végzések is: *cotidiana mente* (79r), *vergonçosa mente* (79v), *solamente* (80v), *viacamente* (80v).¹¹

Az igék kapcsán elsőként megemlíjtük, hogy a fentiekből következő módon a főnévi igenév végződése a kódex nyelvében *-ar, -er* illetve *-ir*: *scivar* (79r), *eser* (79r), *sentir* (80v). A határozói igenév képzésénél nem létezik különbség a három igeragozás között, egységesen *-ando* képző használatos: *tasando* (80v), *respondando* (80v), *murmurando* (81r), *sotometando* (81v).¹² A szabályos befejezett melléknévi igenév (participium) a fonetikai megfigyeléseinknek megfelelően *t* helyett *d* hangot tartalmaz: *prometude* (81v), *amaistradi* (79v), *acceptada* (82r), ám nem esik ki, amint azt esetleg várhatnánk.

A ragozott igealakok kapcsán három jellegzetességet emelünk ki. Az első ezek közül a kijelentő módban az egyes és többes szám harmadik

¹⁰ Vö.: STUSSI: i.m. (7. jegyzet). – p. XLIV., ROHLFS, G.: Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Morfologia. – Torino, 1968. – p. 104.

¹¹ Vö.: STUSSI: i.m. (7. jegyzet). – p. LXIV.

¹² Vö.: ROHLFS: i.m. (10. jegyzet). – p. 365.

személyű alakjainak egybeesése, amiben a latin illetve toszkán kontroll alatt születő szövegekben (A és E) van ugyan némi ingadozás, ám a spontán nyelvhasználatot tükröző részekben egyértelmű (főként C és D). Példák: *molti pensieri segue li sonni* (80v) de: *a quelli chaman dio*. (81r) ugyanakkor: *dante e virgilio trova anime* (38v) és *Al nome sia compiute di cholu ste chantiche* (78v).¹³ Érdekes, de semmiképpen nem váratlan a tény, hogy az igeragozásban megmarad a szóvégi –s az egyes szám második személyű alakokban: *parlis* (80v), *sas* (79v), *achateras* (79r).¹⁴ A többes szám első személyű alakokhoz tartozó igevégződés –emo: *savemo* (81r), *avemo* (81v).¹⁵

A múlt idők használatával kapcsolatban azt tapasztaljuk, hogy a befejezett múlt és az elbeszélő múlt mellett a régmúlt alakjai is felbukkannak. Egy-egy példa múlt idejű alakokra: *tu ai speso* (81r), *senbiava* (1r), *ripresi* (1r). Ugyancsak a Dante-féle szövegben megtaláljuk a történeti régmúlt egy példáját is: *era smarita* (1r).

A jövő idő alakjai nem tartogatnak meglepetéseket, azaz az újlatin szintetikus formát találjuk már: *chaçera*(79r) , *posedera*(79r), *uardera* (79r). Itt is felbukkan egyes szám második személyben az –s végződés: *achateras* (79r) e *ameras* (81r).¹⁶

A felszólító mód és a kötőmód alakjai ugyancsak az elvártakat igazolják: *lo tuo cor si entri ala dotrina* (79r), *gardeve da la murumuraçion*. (81r).¹⁷ Meg kell jegyeznünk, hogy a tiltást egyes szám második személyben még kétféleképpen fejezi ki a kódex nyelve: párhuzamosan létezik a *no*+felszólító alak (vagy a helyette használatos jövő idejű alak) illetve a *non*+ főnévi igenév: *no reponderai* (80v) illetve *no cesar audir la dotrina* (79r).

Amint várni lehetett, a venetói nyelv a feltételes mód alakjai tekintetében nem a toszkán főnévi igenév + *habere* perfektuma alakokat használja, hanem a főnévi igenév + *habere* imperfektuma alakokat: *in la sepultura ancor voria imprendre* (79r).¹⁸

A kötőmód használata gyakorlatilag megegyezik az olasz normáival, alkalmasint egyes kötőszavak alakja tér el ettől: *a ço che lo plaqua lo mio parlare* (82r), *avanti chio mora*. (80r).

¹³ Vö.: ROHLFS: i.m. (10. jegyzet). – p. 256.

¹⁴ Vö.: ROHLFS: i.m. (10. jegyzet). – p. 247, TEKAČIĆ: i.m. (8. jegyzet). – p. 206.

¹⁵ Vö.: ROHLFS: i.m. (10. jegyzet). – p. 250.

¹⁶ ROHLFS: i.m. (10. jegyzet). – p. 333.

¹⁷ ROHLFS: i.m. (10. jegyzet). – p. 352.

¹⁸ ROHLFS: i.m. (10. jegyzet). – p. 341.

2.4 MONDATTANI MEGFIGYELÉSEK

A mondattan területéről mindössze három jelenséget emelünk ki. A középkori velencei nényelvben – csakúgy mint más észak-olasz és az egykorú toszkánban és franciában is - fellelhető az úgynevezett *si assertivo*. E szócska mindig az ige előtt áll (tehát pontosan ugyanott, ahol az igei szintagma másik lehetséges specifikátora, vagyis a negáció), s szerepe, hogy megerősítse az ige által kifejezett állítást. Például: *chinodia le repression si mato* (79r), *quelo che fase la soa chasa alta si demanda ruina* (79r), *Chie primero in tempo si pur in rason.* (82r).

Ami a szórendet illeti, az állítmány leggyakrabban a mondat második pozíciójába kerül, de egyáltalán nem kötelező az alanynak elfoglalnia az első pozíciót. Például: *Malvasia usança se a despresiar la veridade* (79v), *Mala cosa e a confesar quel che lon none per chel perde quel che le.* (82r).

Végezetül említést érdemel, a kötelező alanyi névmás megjelenése. Ezzel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy nem általános jelenségről van szó, hiszen használata csupán bizonyos esetekre korlátozódik. Elsősorban az alárendelt mellékmondatokban találjuk meg, mint a főmondat alanyának kötelező ismétlését, egyes szám második ill. harmadik személyben, hímnemben illetve nőnemben. Például: *atendi che tu no descoris per aventura in la lengua* (79v), *serva lo silentio domentre chel tavra mestier parlar* (80v), *la tua parola non sia van ma aço chela dia consolation o ela amaistre o ela comandi o ela amonisca* (80r).

SUMMARY

The Dante-Codex of the University Library Budapest (Cod. Ital.1.) is the oldest manuscript of Dante's work in Hungary. It was given to the University Library in 1877 along with 34 other codices, as present of Sultan Abdul Hamid II. (1842-1918), in exchange for the Hungarian „support” in the Crimean war. Its research had began in the last decades of the 19th century and proceeded in the first part of the 20th. The real breakthrough in the investigation of the manuscript, however, was carried out by Ilona Berkovits in 1931. Her generally accepted thesis answers the

questions in connection with the history of the Codex. Ilona Berkovits began her researches on language historical basis and she established that the codex was made in the workshop of a venetian illuminator about 1342. This manuscript was one of the artist's greatest and best works. Further analysis of the text however, can bring to light such texts which show clearly the dialects used by the scriptor and therefore can help in further fixation of the origin and provenience of the manuscript as well as the history of the 14th century Venetian dialect.

ZUSAMMENFASSUNG

Unter der Signatur Cod. Ital. 1. findet der Leser in der UB Budapest eine Manuskript, die mit Sicherheit das älteste Dante – Werk ist das nach Ungarn gelangt ist. Die Handschrift kehrte 1877 mit 34 anderen Corvinas als das persönliche Geschenk des osmanischen Sultans Abdul Hamid II nach Ungarn zurück. So wollte man nämlich den Ungarn für die Unterstützung des türkischen Anliegens im Krimkrieg danken. Mit der Untersuchung der Handschrift konnte erst später, in den letzten Jahrzehnten des 19. Jh.-s angefangen werden, erst recht blühte die Forschung im 20. Jh. auf. Den konkreten Durchbruch in der Forschung brachten die Bemühungen der Kunsthistorikerin Ilona Berkovits im Jahre 1931 mit sich, deren bis heute geltenden Grundthesen wichtige Fragen der Geschichte der Handschrift beantworten. Schon Berkovits stellte die sprachgeschichtliche Sicht in den Mittelpunkt der Forschungen und stellte fest, daß der Codex gegen 1342 in der Werkstatt einer Venezianer Meisters gemacht wurde und dessen bedeutendstes und schönstes Werk ist. Die neuere inhaltliche Erschließung der Texte ermöglicht u.a auch die Analyse jener Textteile, die mit Sicherheit auf den Sprachzustand des Scriptors hinweisen. Die sprachgeschichtliche Untersuchung dieser Texte trägt einer noch genaueren Zeitbestimmung und Lokalisierung bei, wodurch auch eine tiefere Einsicht in diesen italienischen Mundart aus dem 14. Jh.-s ermöglicht wird.